

RUBRIEK BOEKBESPREKINGEN

1. Besprekingen

Jaarboek van het Katholiek Documentatiecentrum, 17 (1987), Katholiek Documentatiecentrum, Nijmegen, 1988, 185 blz.

Het Katholiek Documentatiecentrum archiveert, zoals zijn jongere gelijknamige collega te Leuven voor België, documenten en archieven van katholiek Nederland. Het vierde zopas (begin mei 1989) zijn twintigjarig bestaan. Sinds 1971 geeft het KDC een jaarboek uit, dat naast een verslag over de nieuwe archiefaanwinsten, de onderzoeksprojecten en de publicaties van het Centrum, telkens een aantal artikels bevat. Voor ons ligt het jaarboek van 1987.

Men vindt er o.a. een bibliografisch artikel in van Zon Duffhues over de evolutie van het verzuilingsonderzoek in Nederland sinds de publicatie van het ondertussen klassiek geworden boek van Thurlings "De wankele zuil" (1978, 2de editie). In een heldere stijl krijgt men er in kort bestek een overzicht van de vele paden, die het verzuilingsonderzoek de laatste jaren is opgegaan. Op dit moment is in Nederland het lokaal-historisch onderzoek het meest in trek.

Boeiend is ook de statistische analyse van Joos Van Vugt over de publicaties over godsdienst en kerk in Nederland tussen 1945 en 1986. Twee resultaten vallen op. Ten eerste is de produktie over een volksdeel ook de produktie van dat volksdeel m.a.w. het wetenschappelijk onderzoek is grotendeels verzuild, zij het in het laatste decennium met afnemende tendens. Ten tweede, ondanks een stijging van het geheel aan publicaties (en met name van de algemene, de katholieke en de overige) zijn de publicaties over de gereformeerde en vooral de hervormde kerk zeldzaam gebleven (ger.) of geworden (herv.). Het artikel van Lodewijk Winkeler

over de handboeken, die tussen 1800 en 1967 op de Nederlandse priesteropleidingen werden gebruikt, kan men lezen als een "case study" van de evolutie van het katholicisme, meer in het bijzonder als een cyclus van ideologische unificering en pluralisering: hoe het neothomisme na 1850 de (enige) orthodoxie werd en hoe het sinds +1940 weer terrein verloor. Er blijkt ook duidelijk uit dat Vaticanum II zich al vanaf 1950 begon aan te kondigen: veroordelingen van de nieuwe theologische stromingen sorteerden sindsdien geen enkel effect meer, de handboeken werden hoe langer hoe meer ingeruild voor lektuur van recente theologische en filosofische werken.

Tenslotte signaleer ik nog de 3 resterende artikels uit de bundel. Bels beschrijft het Sint Franciscus Liefdewerk van de congregatie van de Priesters van het Heilig Hart van Jesus (paters SCJ) van 1923 to 1970. Servé Vaessen gaat op zoek naar de corporatieve denkbeelden en de voorstellen tot hervorming van de Nederlandse staat, die in de jaren '30 sterk leefden in de katholieke partij. A.F. Manning stelt zich de vraag hoe het de katholieke missie in Nederlands-Indië verging tijdens de Japanse bezetting. Het antwoord, nl. niet goed, wil ik U niet onthouden: "de stemming onder de Indische bevolking was totaal omgeslagen. De Nederlanders waren daarop kennelijk niet goed voorbereid, ja verrast" (p.121).

Staf Hellemans

Werkloosheid en Geestelijke Gezondheidszorg, verslagboek studiedag 9 april 1987, Nationale Vereniging voor Geestelijke Gezondheidszorg, Gent, 1988, 185 blz.

Dit verslagboek bundelt 4 referaten. Ruim twee derden wordt ingenomen door het onderzoeksrapport van de Nationale Vereniging voor Geestelijke Gezondheidszorg (NVGG, inmiddels 'Vlaams' geworden). Daarvan is een groot stuk literatuurstudie, het overige presenteert en commentarieert eigen cijfermateriaal. Het andere

derde is naast een inleiding ongeveer gelijkmatig verdeeld onder 3 academici, vooral resumerend uit eigen publikaties.

De bijdragen reflecteren de 2 gezichten van de werkloosheids 'Januskop'. Bundervoet en Kruihof benaderen de fenomenen arbeid en werkloosheid vanuit de economische macrostructuur. De NVGG-studie heeft vooral betrekking op de individuele percepties daarvan. Rosseel bekleedt met zijn sociaal-psychologische analyse een tussenpositie. Veranderingen in levensstijlen en -oriëntaties in samenhang met werkloosheid en crisis weerhouden zijn aandacht.

Het theoretisch deel van de NVGG bijdrage onderstreept de positieve invloeden van arbeid op de mens en uit zijn bezorgdheid over permanent hoge werkloosheids-cijfers. Deze hypothekeren niet alleen al de concrete individuele hulpverlening t.a.v. werklozen. Er blijkt bovendien dat ook werkenden zich labieler voelen omwille van de relatief grote kans om plots zelf werkloos te worden. Verlies van werk betekent immers ook inkomensverlies, beperktere beslissingsruimte, meer begrensd sociaal contact, wijziging in sociale positie...

Toch kan tot een oorzakelijk verband tussen (dreigende) werkloosheid en psychische problematiek niet zomaar besloten worden, deels door gebrek aan longitudinaal onderzoek. Het al dan niet een beroep moeten doen op de (ambulante) geestelijke gezondheidszorg is daarenboven een resultante van diverse interdependente variabelen (leeftijd, geslacht, betrokkenheid met werk, persoonlijke- en omgevingsdraagkracht, mate van ontslagbegeleiding, victim blaming...).

Bovenstaande inzichten worden jammer genoeg niet hard gemaakt in de NVGG-cliëntenanalyse. De statistische verwerking ervan is daartoe ontoereikend. Verder dan een slordig gepresenteerde profielschets van de onderzoekspopulatie reikt ze niet. Methodologisch stel ik me vragen bij de indeling in 4 categorieën op basis van inkomen (p.84) en mis ik de belangrijkste variabe-

le 'duur van werkloosheid bij eerste contact'. Dat "de stijgende werkloosheid van de voorbije jaren wordt weerspiegeld in een toename van werklozen binnen het cliënteel van de diensten voor geestelijke gezondheidszorg (p.115)" is een alles behalve nuancerende causale conclusie.

De besluiten van dit onderzoek zijn te veel een herhaling van de tabellenbespreking en te weinig geïntegreerd binnen de theorie van dit hoofdstuk.

Met Rosseel verplaatsen we ons van het individuele naar het groepsniveau. Binnen de verscheidenheid van individuele reacties onderkent hij - bij studentenpopulaties - groepsdynamieken die grosso modo te centren zijn rond 2 polen: de 'Cultus van de Armoede' (ecologisme) en het 'Nieuwe Individualisme' (neo-liberaal individualisme). Beide tendenzen anticiperen op werkloosheid en staan daardoor haaks op het medisch reactieve model uit de jaren 30 dat 'ondergaat'. Deze bevindingen mogen zeker niet gegeneraliseerd worden omwille van het select onderzoekspubliek, noch mogen ze de illusie wekken dat elke jongere en/of student 'positief' anticipeert. Sociaal-psychologisch onderzoek van die aard is een nog quasi braakliggend terrein. De 'no future' types bijvoorbeeld komen in dit boek nergens aan bod. Slechts in de inleiding wijst Balthazar zijdelings op "normverval niet uitsluitend als een afwijking van persoonlijke aard maar in functie van een eenzijdig economisch berekenen (p.14)".

Dat 'eenzijdig economische berekenen' wordt wél hard aangepakt door Bundervoet en Kruithof. "Omdat de vrije markt als 'regulerend' systeem ons niet kan verlossen van bewapening, milieuverloedering en structurele werkloosheid is ze aan omvorming toe" luidt het verdict van de (economische) filosoof. Werkloosheid wordt omschreven als een 'nihilistische toestand' en mensen geen werk geven is in zekere zin hen doden (p.173).

Bundervoet suggereert dat de neo-liberale adepten bewust kiezen voor het niet (willen) oplossen van de werkloosheid (p.159). Polarisering van de werknemers-

groep (tot zelfs in de vakbeweging), groeiende sociale ongelijkheid en een arbeidsethiek die niet langer meer klopt met de feiten zijn consequenties van deze strategie.

Om echt te voldoen had het NVGG rapport ook geïntegreerd moeten worden binnen de bredere sociaal-psychologische en economische visies. Misschien lag dit in de bedoeling van Lievens. Van zijn synthese waarvan sprake op de achterflap vond ik in mijn exemplaar niets terug. De lijn 'van individu naar macrostructuur' die onmiskenbaar door dit boek loopt wordt daarvoor te abrupt afgebroken. Jammer ook van de 'knik' omwille van het manke cijfermateriaal. Het werk kan echter wel aanbevolen worden aan iedereen die met werkloosheid te maken heeft, werklozen inbegrepen.

Jean Pierre Dziergwa

Bacon, F., *Het Nieuwe Atlantis*, Ambo, Baarn, 1988, 104 blz.

De Nederlandse uitgeverij Ambo is begonnen met het uitgeven van een reeks klassieke utopische teksten. Recent verscheen "Het Nieuwe Atlantis" van Francis Bacon (1561-1626), vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door A.S.C.A. Muijen.

Om meerdere redenen gaat het om een prijzenswaardig initiatief. Utopische klassiekers worden nog te vaak verwaarloosd. In de handboeken waarin de geschiedenis van het sociologisch of politiek denken wordt uiteengezet krijgen ze in het beste geval een voetnoot toebedeeld. Binnen de sociale wetenschappen wordt geoordeeld dat het om een uiterst merkwaardig genre gaat dat hoogstens de literaire historicus kan interesseren. Utopische teksten zijn effectief boeiende tijdsdocumenten. Ze zijn echter ook veel meer. Ze kunnen gelezen worden als sociaal-wetenschappelijke experimenten avant la lettre. In elke utopische tekst wordt een gedachtenexperiment opgezet waarbij, gegeven een

aantal randvoorwaarden, wordt geanalyseerd hoe een wereld er zou uitzien die opgebouwd wordt volgens andere principes dan de hier en nu geldende. In deze zin is elke utopie een illustratie van het klassieke sociologische inzicht betreffende het contingente, maar niet arbitraire, karakter van menselijke gebruiken en instellingen.

In tegenstelling tot bijvoorbeeld de klassieke utopische samenlevingen van More, Campanella, Fourier of Saint-Simon gaat het in Bacons "Nieuwe Atlantis" niet om een gedetailleerde beschrijving van de wetten, instellingen en gebruiken in een ideale maatschappij. Bacons utopie in een schets van hoe de samenleving er zou uitzien indien de mens zijn heerschappij over de natuur zou hebben herwonnen. Voor de rest duiken alle kernthema's uit de utopische literatuur op: de grote bezorgdheid voor de transparantie van de menselijke relaties (de traditionele aanval op uiterlijke schijn), de aandacht voor opvoeding en disciplineren, de afwezigheid van politiek, de gesloten toekomst.

De vertaling is bijzonder goed gelukt: in een reeks tekstuele noten verrechtvaardigt de vertaler overigens zijn woordkeuze. De inleidende tekst en de achtergronden zijn zeer verhelderend.

Patrick Stouthuysen

Halman L. & Heunks F. (red.), *De Toekomst van de Traditie. Vier visies op een onderzoek naar waarden en normen*, Tilburg, Tilburg University Press, 1988, 75 blz.

Het aantal publicaties dat de gegevens van de 'European Value Study' (EVS) gebruikt als analyse-materiaal is nog nauwelijks bij te houden. Dit onderzoek uit 1981 leverde immers een enorm bestand op met gegevens over de religieuze, morele, sociale en politieke waarden en de houdingen t.o.v. gezin en opvoeding, huwelijk en arbeid van de inwoners van 9 E.G.-lidstaten. Toch hebben deze data enkele belangrijke beperkingen,

zoals de gebrekkige theoretische fundering van de vragenlijst en het feit dat het (voorlopig) gaat om een momentopname. De analyses van de EVS-data roepen dan ook veel vragen op, m.n. over de interpretatie van de onderzoeksresultaten, de maatschappelijke implicaties, de theoretische inkadering in termen van lange-termijn processen, ...

De bundel 'De Toekomst van de Traditie' probeert op een aantal van die vragen een antwoord te vinden. De vier bijdragen zijn weergaven van voordrachten die zijn gehouden tijdens een symposium ter gelegenheid van het 25-jarig ambtsjubileum van Prof. de Moor, één van de initiators van de EVS.

In zijn bijdrage schetst Laeyendecker een algemeen kader om de resultaten van het waardenonderzoek te kunnen situeren in de ontwikkeling van de moderne samenleving. Hij beschrijft deze ontwikkeling in termen van de processen differentiëring, pluralisering en individualisering en wijst op de hieruit voortvloeiende overwoekering van functionele rationaliteit ten nadele van de substantiële rationaliteit. In zoverre zijn analyse bevestigd wordt door de EVS-data waarschuwt hij voor de mogelijke problemen die kunnen ontstaan wanneer een overkoepelende traditie als maatstaf en richtlijn voor het handelen erodeert. Dit betekent niet dat tradities in hun oorspronkelijke vorm kost wat kost in stand moeten gehouden worden. De vraag is veel eer hoe en onder welke voorwaarden tradities kunnen worden geherformuleerd voor eigentijds gebruik en overgedragen worden op de jongere generaties.

Kerkhofs werkt de relatie tussen traditie en individualisering verder uit en gaat in op de vraag naar de betekenis van opinie-onderzoek voor het beleid, meer bepaald voor het beleid en de doctrines van de katholieke kerk. Enerzijds toont hij begrip voor de hoeders van een traditie omdat de publieke opinie vaak onduidelijk en onbestendig is. Anderzijds stelt hij dat de westerse publieke opinie en de kerkelijke geloofszin steeds in voortdurende wisselwerking zullen blijven.

Opinie en geloofszin zijn immers beweeglijke, historische entiteiten.

Van Kemenade benadert de waardenproblematiek vanuit een andere invalshoek. Waarden laten zich immers niet alleen inkleuren vanuit de subjectieve waardenbepaling van individuen, maar vinden ook hun beslag in instituties en maatschappelijke verhoudingen. Het onderwijs neemt hierin als institutie een bijzondere plaats in omdat het o.a. gericht is op de overdracht van normen en waarden. In dit verband wordt naar Durkheim verwezen wanneer deze stelt dat het onderwijs de mensen vormt zoals de samenleving wenst dat ze zijn. De auteur schetst een aantal ontwikkelingen die ertoe hebben geleid dat het huidige onderwijs vooral gedomineerd wordt door economische produktiviteits- of nuttigheidswaarde, een trend die vooral de laatste jaren weer extra benadrukt wordt vanuit verschillende hoeken. Hierdoor komt een andere belangrijke functie van het onderwijs op de helling te staan, nl. het analyseren en het stimuleren van ontwikkelingen in de samenleving. Van Kemenade stelt dat het herstel van deze functie uitermate belangrijk is, precies in een samenleving waarin andere tradities sterk gerelativeerd worden. Een dergelijke samenleving heeft immers niet alleen 'manpower' nodig maar vooral ook mensen die de kennis en de vaardigheid hebben om veranderingen op hun waarde te schatten, daar zelf mee vorm aan geven en de implicaties daarvan voor zichzelf en voor anderen kunnen overzien en afwegen.

Nauta belicht de EVS-resulaten vanuit een historische dimensie. Dit doet hij door ze te vergelijken met tijdsreeksen van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze vergelijking doet vermoeden dat het jaar van de EVS (1981) een bijzonder jaar was m.b.t. attitudes en waarden, het onderzoek had plaats rond de tijd dat in Nederland een buigpunt is opgetreden voor een aantal belangrijke trends (zoals bv. daling in religiositeit, toename van postmaterialisme, bewuste kinderloosheid, ...).

Nauta maakt ook enkele bedenkingen die nuttig kunnen zijn voor het vervolgonderzoek. Zo stelt hij o.m. voor om het abstractieniveau van de vraagstelling te verlagen om meer genuanceerde analyses mogelijk te maken.

De vier teksten bieden elk afzonderlijk een interessante invalshoek op waardenonderzoek, al roepen de bijdragen van Kerkhofs en Laeyendecker meer vragen op dan ze beantwoorden. De plaats van tradities in onze samenleving is dan ook een discussie die aanleiding geeft tot heel wat controversen.

Wat de teksten echter vooral aantonen is dat er een grote kloof bestaat tussen het empirisch onderzoek naar waarden en de theoretische reflecties daaromtrent. Hopelijk kan de EVS-vervolgonderzoek van 1990 bijdragen tot het dichten van deze kloof.

Ignace Glorieux

Hooghe L., Verminck M. & Dewachter W., *Blikvangers, of de partij in eigen persoon. De campagne van de parlementsverkiezingen van 13 oktober 1985*, K.U.Leuven, Afdeling Politologie, 1987, 52 blz.

De politieke partijen spelen een grote rol in de Belgische politiek. Die rol is zo groot dat men vaak van een 'particratie' spreekt. België is in dat verband beslist geen unicum. De democratie heeft haast overal plaats gemaakt voor een partijdemocratie. Het democratisch gehalte van een regime wordt dan niet zozeer afgelezen uit de mogelijkheden die de bevolking heeft om aan de politieke besluitvorming deel te nemen, maar uit de mate van pluralisme in de keuzemogelijkheden (er moet meer dan één partij zijn) en uit het democratisch gehalte van de partijwerking zelf.

Voor wat dat laatste betreft, worden de Belgische politiek-sociologen geconfronteerd met een toch wel zeer vervelend probleem: de partijen laten erg weinig los over hun interne keuken. Men moet lange omwegen bewandelen om een glimp van de waarheid te kunnen opvan-

gen. Het verslag van een dergelijke omweg, is wat dit boekje biedt. Er wordt een analyse gemaakt van de omvang, de kostprijs en het effect van de verkiezingscampagne van 1985. Het boek is niet het eerste in dit genre. Sinds halverwege de jaren zeventig onderzoekt de Afdeling Politologie van de K.U.Leuven de electorale campagnes. Het is degelijk en nuttig werk. Het blijft echter voor een stuk (de studie van de omvang en de kostprijs) onderzoek dat eigenlijk overbodig zou moeten zijn. Het is echter nodig, zolang de politieke partijen hun boeken voor (al dan niet wetenschappelijke) pottenkijkers gesloten houden.

Eerst wordt eerst een raming gemaakt van de omvang van de campagne. Langs een route van ruim 1400 km dwars door België (de route is bij elke studie dezelfde) worden het aantal affiches van 20 vierkante meter geteld. Er wordt daarbij ook nagegaan of het om partijaffiches gaat, dan wel om affiches voor individuen binnen de partijen. Daarnaast wordt een raming gemaakt van het aantal 'postinwerpsels' die tijdens de campagne verspreid worden (folders, brochures, pamfletten, brieven, ...). De informatie daarover wordt gehaald bij de PTT, en bij een steekproef van 70 burgers die alle propaganda tijdens de campagne bijhouden. De belangrijkste conclusies uit dit alles zijn, dat de omvang van de campagnes steeds toeneemt, en dat het aandeel van de individuele propaganda daarin spectaculair stijgt.

Na een poging om de impact van de campagne van 1985 in te schatten - een poging die bij gebrek aan degelijk onderzoek terzake eerder dunnetjes uitvalt -, wordt de kostprijs van de campagne onderzocht. De berekening van de kostprijs is een boeiende onderneming. Het steunt op een methode die - noodgedwongen - het midden houdt tussen meten en gokken. De conclusies worden ook hier in grafieken met stijgende lijnen uitgezet: campagnes worden alsmaar duurder. In 1985 werd per verkorene ruim 2600000 frank uitgegeven. Gecombineerd met de vaststelling dat de impact van de campagnes eerder gering is, geeft dit aanleiding tot heel wat vragen.

Het boek besluit met een voorstel van de Afdeling Politologie om de verkiezingsuitgaven van partijen te beperken. Het ziet er inmiddels naar uit dat hun wens in vervulling zal gaan. Een wet over de partijfinanciering is in de maak, en voorziet een beperking van de uitgaven en een open boekhouding.

Kris Deschouwer

Huyseune M., *Vrijmetselarij. Mythe en realiteit*, EPO (Studiekring Vrij Onderzoek), Berchem, 1988, 216 blz.

Het boek geschreven door een sympathiserende buitenstaander geeft een overzicht van de vrijmetselarij, zijn historische evolutie en actuele toestand, met bijzondere aandacht België. Het heeft, zie de ondertitels, duidelijk de bedoeling een aantal vooroordelen ten aanzien van de vrijmetselarij (vb. een satanische sekte, een geheime supermacht à la CIA) te ontkrachten. En het slaagt daar goed in.

De hedendaagse vrijmetselarij is gegroeid uit de middeleeuwse, ambachtelijke beroepsverenigingen van rondtrekkende bouwvaklieden. De overgang van deze operatieve naar de zgn. speculatieve vrijmetselarij, waar de instrumenten, taal en graden een louter symbolische betekenis kregen, gebeurde in Engeland in de 17e - begin 18e eeuw. Het hoe en waarom van de transformatie blijven historisch onduidelijk. Zeker is dat de nieuwe vrijmetselarij, met haar nadruk op de broederschap d.i. de gelijkheid van de leden als prototype van de nieuwe, moderne sociabiliteitsvormen onmiddellijk groot succes kende. Na de organisatorische consolidatie (stichting van een overkoepelende "Grand Lodge" in 1717, uitvaardiging van een intern reglement, de constituties van Anderson, in 1723) verspreidden de loges zich snel zowel over Amerika als over continentaal Europa.

In de 19e eeuw bereikt de vrijmetselarij haar hoogtepunt. Tegelijk ontwikkelen de loges en de obediënties

zich in uiteenlopende richting. De Angelsaksische richting continueert het meest direkt de Ancien-Régimetraditie (aristokratisch, a-politiek, letterlijke interpretatie van de constitutie van Anderson). De Latijnse vrijmetselarij wordt gedomineerd door de anti-klerikale, vaak gepolitiseerde burgerij en kleinburgerij. De esoterische richting tenslotte stort zich op het occulte (Tempeliersmythe, rozenkruisers, e.d.). Vrijmetselarij mag dus niet zomaar gelijkgesteld worden met vrijzinnigheid. Enkel in de Latijnse vrijmetselarij, met België in 1872 op kop, werd de verplichte verwijzing naar de Opperbouwmeester van het Heelal, de Newtoniaanse conceptie van God, geschrapt.

De evolutie in de 20e eeuw, en vooral na de tweede Wereldoorlog, komt minder uit de verf. De constellatie is ondertussen wel grondig veranderd. De impact van de elitaire vrijmetselarij is in de massasamenhang gevoelig gedaald. De strijd met de kerk, lange tijd de grote tegenstander, woedt nog slechts in mineur. Als (volkomen) buitenstaander heb ik het gevoel dat de vrijmetselarij stukje bij beetje versteend is geraakt, meer een institutie van het verleden dan van de toekomst is. En dan zit ik met vragen als: heeft men om onderling te verbroederen een instelling als de vrijmetselarij nodig? Waarom nog die geheimhouding, die zin kon hebben in de 18e eeuw (als voorwaarde voor gelijke omgang) en in de 19e eeuw (gevaar van broodroof)? Wat met het uitgesproken ritualisme en traditionalisme? Op dat vlak blijf ik op mijn honger zitten. De auteur heeft de neiging nogal blauwogig te doen over de huidige toestand. Het wegnemen van de vooroordelen primeert inderdaad op de problematisering. Niettemin voorziet dit enigszins schools, maar verdienstelijk overzichtswerk in een leemte.

Staf Hellemans

Kuiper, G., *Gokkende mensen. Een sociaal-wetenschappelijke monografie*, Groningen, Wolters-Noordhoff, 1988, 157 blz.

Het onderwerp en de wijze waarop het boek wordt aangekondigd, nodigen uit tot lezen. Het boek zou immers een nog niet bestaand overzicht bieden over het 'totale verschijnsel van het gokken'. Indien we er de inhoudstafel op naslaan, dan merken we dat op amper 140 bladzijden een ruime waaier van themata worden aangesneden. De auteur bespreekt sociologische en psychologische theorieën over het gokken, onderzoekt in welke mate gokken een spelkarakter vertoont, gaat in op haar sociale en ethische aspecten, alsook op de gokverslaving en haar therapie en zet het gokken ten slotte af tegen 'onze moderne cultuur'.

Het boek bleek onze verwachtingen echter niet te kunnen inlossen. Het betreft een eerder slordig samengesteld (we treffen bijvoorbeeld verwijzingen aan naar tabellen die niet werden afgedrukt) allegaartje van theorieën, hypothesen, empirische vaststellingen en veralgemeningen. Tevergeefs zochten we naar een synthese en het valt moeilijk om te achterhalen wat de auteur ons uiteindelijk wil mededelen. Desalniettemin deden we daar toch een poging toe.

Wat de verklaring van het gokverschijnsel aangaat, blijkt de auteur voorstander van een functionalistische benaderingswijze. Hij ziet het gokken als een 'short-term compensatie' voor een verbroken evenwicht (frustratie), dat kan voortvloeien uit vervreemding, verveling, de voorspelbaarheid van het leven of uit de onbereikbaarheid van sociale doelen (financieel succes). Op basis van Huizinga's *Homo Ludens*, besluit de auteur dat men ook het gokken als een spel kan aanzien. Tegelijkertijd waarschuwt hij ervoor dat gokken tevens riskant gedrag betreft. In dit opzicht dringt zich dan ook een verklaring op voor de overgang van gokken naar dwangmatig gokken. Tot op heden heeft men nog niet kunnen uitmaken welke oorzaken ertoe leiden dat gokken een verslaving wordt. Men heeft evenmin een

verschil kunnen vaststellen in de persoonlijkheid van gokkers en niet-gokkers.

De auteur acht de 'Dauerreflexion' in combinatie met het zoeken naar een uitlaatklep, een plausibeler verklaring voor een toenemend aantal kansspelers dan de verzorgingsstaat. De Dauerreflexion betreft een aanhoudend nadenken en in vraag stellen en gaat gepaard met een grotere permissiviteit. Verdere kenmerken van de moderne cultuur, die het gokken in de hand kunnen werken, zijn de grotere aanvaarding van verandering en de toenemende eenzaamheid.

Micheline Scheys

Maes M., *De ledenaantallen van de politieke partijen in België*, K.U.Leuven, Afdeling Politologie, 1988, 171 blz.

Er verschenen de jongste jaren heel wat boeken en artikels over de veranderende rol van de politieke partijen in de westerse democratieën. Men heeft het daarbij dan meestal over functievernauwing of soms rondit over de "decline of parties". Er is (nog) niet echt een coherente theorie ter beschikking in dit verband. Het is nog niet echt duidelijk wat er nu precies verandert bij de partijen, laat staan dat men reeds op basis van empirisch onderzoek zou weten hoe die verandering dan verklaarbaar zou zijn.

Eén aspect dat in de literatuur vaak terugkomt - zeker wanneer men het over "decline" heeft -, is de daling van het aantal leden van politieke partijen. Deze indicator voor de werking van partijen is relatief makkelijk meetbaar. Wat men dan vaststelt is dat steeds minder kiezers bereid zijn om effectief lid te worden van politieke partijen of lid te blijven. De hypothese ter verklaring is dan dubbel: de leden hebben de partijen minder nodig dan vroeger, en de partijen hebben hun leden minder nodig dan vroeger. Of die verklaring echt valide is, blijft voralsnog de vraag.

Wie in België deze hypothese wil toetsen, of wie België en de Belgische partijen in een internationaal-vergelijkend kader naast andere landen en partijen wil zetten, wordt echter geconfronteerd met een bedroevende schaarste aan gegevens. Ook de hogergenoemde "makkelijk te verwerven" gegevens over de ledenaantallen zijn er niet. Of liever, ze waren er niet. Het boek van Marc Maes heeft de lacune gevuld. Alleen al daarom is het een prijzenswaardig werk. Het brengt, in de mate dat er correcte of controleerbare gegevens zijn, heel wat informatie over de ledenaantallen van de Belgische partijen sinds het begin van deze eeuw. De nadruk ligt daarbij op de periode na 1945.

De gegevens worden op een overzichtelijke en gestructureerde wijze gepresenteerd. Zij zijn meteen bruikbaar voor wie er verdere analyses mee wil uitvoeren. De iets te geringe nadruk op analyse is een minder sterk punt van het werk. Het was allicht niet in de eerste plaats de bedoeling de verzamelde gegevens reeds uitgebreid te duiden, doch er blijven een aantal kansen liggen om ook eenvoudige vragen al even te toetsen. Het werk eindigt met de voorstelling van vier hypothesen over de verhouding leden/kiezers, doch ze worden niet echt uitgewerkt. Er komt wellicht een vervolg op dit eerste verhaal, en daar kan naar uitgekeken worden.

Eén algemeen resultaat moet toch even expliciet vermeld worden: de Belgische partijen zien hun ledenaantallen niet achteruit gaan. Er is integendeel zelfs een stijgende trend waar te nemen. België lijkt daarmee een uitzonderlijke positie in te nemen. Hebben de Belgen nog steeds hun partijen nodig? Of hebben de Belgische partijen (voorlopig gespeend van overheidssteun) nog steeds de lidgelden van hun leden nodig? Het zijn vragen die om grondig onderzoek vragen. Hoe dan ook, het basismateriaal ervoor is nu voorhanden.

Kris Deschouwer

Rifkin J., *De Grenzen van de Tijd. De cruciale rol van tijd in ons leven*, Leuven, Kritak, 1988, 276 blz.

De boutade dat sociologen over zaken schrijven die iedereen kent in een taal die weinigen begrijpen is afgezaagd. Ze is zeker niet van toepassing op de socioloog Jeremy Rifkin die met 'Time Wars' een bestseller heeft geschreven. Rifkin zouden we eerder kunnen omschrijven als een socioloog die het populaire doemdenken een wetenschappelijk aureool geeft in een taal die melig is. Zijn boek werd in het Nederlands vertaald en kreeg uitzonderlijk veel aandacht in de pers.

Het idee dat we de controle over computers verliezen in die mate dat ze ons leven steeds meer gaan beheersen is niet nieuw. Het thema werd tot vervelens toe bespeeld in science-fiction verhalen. Voor Rifkin is het een ideale invalshoek om andere populaire onderwerpen aan te snijden: de toegenomen tijdsdruk, de instrumentalisering van de leefwereld, de atomisering van het individu, de uitputting van natuurlijke hulpbronnen, milieuvervuiling, ...

Origineel in Rifkins betoog is dat hij deze ontwikkelingen in verband brengt met de dominante tijdsconcepties in de hedendaagse samenleving. De centrale stelling die wordt verdedigd is dat het sociale leven in de loop van het moderniseringsproces in een stroomversnelling is terecht gekomen. De idee dat sneller altijd beter is, werd steeds meer verspreid en de tijds-eenheid waarmee snelheid gemeten wordt werd steeds kleiner. Momenteel zijn we in een nieuw tijdsverband gekomen waarin we steeds meer geacclimatiseerd geraken aan het tijds kader van de nanoseconde (= één miljardste seconde) van de computer. Daardoor is er een gapende kloof ontstaan tussen de natuurlijke tijd van de biologische ritmen en de maatschappelijke tijd.

Rifkin betoogt dat in de pre-industriële samenlevingen de maatschappelijke klokken min of meer synchroon verlopen met de biologische en fysieke ritmen van de natuur. Met de komst van het industriële tijdperk heeft

de samenleving zich echter los gemaakt van de tijdsoriëntatie van de planeet.

Tegen deze achtergrond behandelt de auteur enkele klassieke thema's uit de sociologie van de tijd: kalenders als machtsinstrument, de verspreiding van tijdroosters en de uurwerktijd, de tijdsdisciplinering tijdens de industriële revolutie, de verspreiding van het efficiëntiebeginsel en het scientific management, ... Deze hoofdstukken zijn ongetwijfeld het beste wat het boek te bieden heeft. Ze bevatten evenwel niets nieuws, maar Rifkin slaagt erin deze belangrijke thema's op een boeiende manier aan de man te brengen. Zijn vooringenomenheid is evenwel storend: hij selecteert zorgvuldig het materiaal dat zijn onheilsboodschap ondersteunt en vermijdt angstvallig alle nuances die in de oorspronkelijke werken aangebracht zijn.

Problematisch wordt het pas echt als de auteur zijn ideeën over de nanosecondecultuur uitwerkt. Hier kan hij niet langer steunen op degelijke literatuur en wordt zijn betoog incoherent en speculatief. Om zijn verhaal toch nog een wetenschappelijk tintje te geven beroept hij zich op bevoorrechte getuigen. Om te bewijzen dat computerspelletjes een nefaste invloed hebben op de tijdsconceptie van kinderen, beroept hij zich op 'de socioloog Sherry Turkle' die 'een paar van die mensen interviewde' (p. 21). Om te bewijzen dat computers het geloof in de vrije wil hebben vernietigd en de emoties verdringen citeert hij Mark, een student aan het MIT (p. 229-230). Zijn ideeën over de nanosecondecultuur zijn niet altijd goed te volgen. Anecdotes en citaten waarvan de relevantie niet altijd duidelijk is, maken het verhaal onsamenhangend. Regelmatig wordt de boodschap echter herhaald: "we betreden een nieuwe tijdwereld waarin de tijd wordt onderverdeeld in nanoseconden, waarin de toekomst tevoren wordt geprogrammeerd, de natuur op een andere manier wordt bekeken als stukjes gecodeerde informatie en waarin het paradijs wordt gezien als een volledig gesimuleerde, kunstmatige omgeving". Tot wat dit alle-

maal kan leiden wordt duidelijk gemaakt in het laatste deel. Ik geef enkele citaten: "(...) met elke elektrische zonsopgang en -ondergang raken we verder van elkaar verwijderd, meer geïsoleerd en eenzamer, hebben we meer macht en zijn we minder zelfverzekerd." (p. 235); "Chirurgische ingrepen en behandelingen met geneesmiddelen dienen meestal om het tempo van het herstel te versnellen. Het doel is meer het vervangen van de natuurlijke herstellingsritmen dan het aanvullen ervan." (p. 243); "De architecten van wolkenkrabbers jagen het idee na van het optimaliseren van macht en van beheersing van de natuur." (p. 244); "De economische crisis en de milieucrisis van vandaag zijn in wezen crises die met de tijd te maken hebben." (p. 250)

Wie nu zou besluiten dat Rifkin een doemdenker is, heeft het mis. Er bestaat een oplossing om het tij te keren. Hiervoor moeten we een nieuwe tijdsoriëntatie ontwikkelen die gebaseerd is op 'empathie'. "Empathie betekent zich verliezen in de ander, bereid zijn autonomie en identiteit over te geven, isolatie en afscheiding op te geven in ruil voor het deel worden van een organische gemeenschap." (p. 236) Deze houding zou volgens Rifkin leiden tot de democratisering van de tijd en tot "een heel ander maatschappelijk stelsel, een stelsel waarin iedereen zijn deel heeft in prioriteiten en in belemmeringen van tijd." (p. 239)

Het boek van Rifkin is een gemiste kans. De ontwikkeling van tijdsconcepties en hun invloed op het maatschappelijke leven is een zeer boeiende problematiek en er is voldoende materiaal voorhanden om een boek samen te stellen naar een breder publiek toe. De vooringenomenheid en de behoefte om een boodschap te verkondigen hebben het echter grondig verknoeid. Maar wellicht zijn nuancering, een mate van objectiviteit en afstandelijkheid niet de juiste ingrediënten voor een bestseller.

Ignace Glorieux

Tribune Immigrée, *Leven als Moslim in België*, EPO-Dossier, 1988, 224 blz.

'Leven als Moslim in België is zowel stilistisch als inhoudelijk een matig boek. Het is een allegaartje van 30 hoofdstukjes met veelal nietszeggende titels als 'elk zijn pijler', 'hello kids', 'onder de djelabba'. Ondeskundigen ontsieren regelmatig de toch al schaarse informatie. Pagina 8 leert dt "vanaf 1960 de familiale immigratie aangemoedigd werd met het oog op een demografische verjonging". Op pagina 24 prijkt het voorstel om "de term 'integrisme' te vervangen door 'extremisme' om geen verwarring te zaaien met een welbepaalde Europese beweging". Het Islamitisch en Cultureel Centrum van België komt aan bod in de hoofdstukken III, VIII, XVII en XXV. Mits het nodige puzzelwerk krijgt men uiteindelijk dan toch een beeld van dit blijkbaar controversieel instituut. Besluiten moet de lezer zelf trekken, een literatuurlijst ontbreekt. Zowel de achterflap als het editoriaal roepen verwachtingen op die dit dossier nauwelijks inlost, meer nog, gaan sensatiezucht niet uit de weg. Naar opheldering over uitspraken als 'Moslim gevaar' en 'dat een groot deel van de publieke opinie de Islam ervaart als een politieke en culturele bedreiging voor de Belgische samenleving' zoekt de lezer tevergeefs. Illustraties te over om van structuurgebrek en redactionele tekortkoming te spreken!

Het overdadig anecdotisch - en weinig genuanceerd materiaal maakt het inhoudelijk al niet veel beter. Een greep: 'het wel en wee van een schoolhoofd (p.49)', 'authentieke verhalen van een lerares (p.53)', 'het onmisbare lexicon voor de verleider die de Arabische toer op wil (p.107)'. Slechts enkele hoofdstukken zijn vermeldenswaard. De weergave van het laïciseringsproces in Turkije en het effect daarvan op de in België levende Turken is zonder meer een pareltje. Onder meer de paradoxale bevinding 'dat in gastlanden zich traditioneler leefpatronen ontwikkel(d)en dan in het huidige Turkije (p.143)' stemt tot nadenken. De bijdragen

over de Maghrebijnse Islam zijn informatief sterk. Zij handelen o.a. over de vijf fundamentele verplichtingen, religieuze feesten, recht, muziek, opvoeding. Uitleg over 'maraboutisme' en 'djnouns' als aspecten van de volkse Islam krijgt men dan weer stukje bij beetje in diverse hoofdstukken aangeboden zonder dat het er duidelijker op wordt.

Ondanks de kwalitatief hoogstaander bijdragen van de ULB-auteurs ontbreekt het ook bij hen o.a. aan verwijzing naar wetenschappelijk onderzoek en concrete inpassing in het geheel van migrantenwerkingen in België. Pogingen om op andere plaatsen hoe dan ook iets te vertellen over de Moslims in België zijn haast lachwekkend. België wordt voor die gelegenheid zelfs opgesplitst in Wallonië, Luik en Vlaanderen. Ook inhoudelijk vinden we hier bewijzen dat dit EPO-dossier 100 blz. te dik is.

Jean Pierre Dziergwa

Van Goor H., *Democratie of bureaucratie? Een empirische studie naar verschillen in invloed tussen politieke en ambtelijke topposities in Nederlandse gemeenten*, Assen/Maastricht, Van Gorcum, 1988, 300 blz.

In dit boek wordt verslag uitgebracht van een onderzoek naar machtverhoudingen op het plaatselijk politiek niveau. Als zodanig kadert het binnen de discussie die in Nederland al heel lang wordt gevoerd en waarbij een vergelijking wordt gemaakt tussen de invloedsspositie en machtsmiddelen van de gemeenteraad, het college van Burgemeester en Wethouders (in België: schepenen), de burgemeester en (m.n. de top van) het lokale ambtelijke apparaat.

Uit die discussie komt naar voren dat de raad, die volgens de wet aan het hoofd staat van de gemeente, veel van zijn macht heeft verloren en dat aldus het college van B en W het invloedrijkste lokaal-bestuurlijke orgaan is geworden. Binnen dat college zou

dan, in kleine en middelgrote gemeenten, vooral de burgemeester de dominante figuur zijn.

Daarnaast wordt alom gewezen op de aanzienlijk gestegen invloed van het lokaal ambtelijk apparaat. De toenemende complexiteit en alsmaar verdergaande technocratisering van beleidsvoering op gemeentelijk niveau, die een zoveel deskundiger en geprofessionaliseerder aanpak vergen dan voorheen, zouden dit mede in de hand hebben gewerkt. Ook de plaatselijke overheid, zo wordt in Nederland gezegd, kent inmiddels haar eigen variant van een 'vierde macht' fenomeen.

Hetgeen waarover van Goor rapporteert in zijn boek, is een poging om een aantal elementen van die discussie empirisch verder uit te diepen. Daarbij beperkt hij zich tot drie van de zojuist genoemde actoren: burgemeester, wethouder en lokale topambtenaar. De gemeenteraad laat hij zo goed als helemaal buiten beschouwing - dat zij vandaag nog maar heel weinig in de pap heeft te brokkelen lijkt ook voor hem ondertussen een uitgemaakte zaak.

Het meest interessante in van Goors onderzoek voor het Vlaamse lezerspubliek is m.i. niet alles wat specifiek betrekking heeft op de details van hoe de structuren van het Nederlands lokaal bestuur in elkaar steken en functioneren. Daar wil ik dan ook verder aan voorbij gaan. Wat ontegenzeggelijk wel de moeite loont om iets langer bij stil te staan, is de manier waarop hij te werk is gegaan om invloed te meten.

'Invloed' is een (wanneer niet hét) kernthema en basisbegrip in de politicologie, en iedere studie die dat als onderzoeksobject heeft, verdient dan ook onze bijzondere aandacht. Dit is des te meer zo daar 'invloed' en het concept dat daar onmiddellijk aan gekoppeld wordt, 'macht', weliswaar politicologische basisbegrippen zijn, maar terzelfdertijd nog geen politoloog er tot nu toe in geslaagd is om invloed en/of macht precies, volledig en op een voor iedereen bevredigende manier te registreren en te meten. De frustratie op dat punt is voor sommige politicologen zelfs zo

groot dat zij hebben voorgesteld om die beide concepten dan maar simpelweg uit het politicologische begrippenkader en vocabulaire te schrappen. Misschien een al te drastische oplossing, maar die in ieder geval goed illustreert dat er nog het nodige te doen is op het terrein van invloeds- en machtsonderzoek.

De methode om invloed te meten waarvoor van Goor heeft geopteerd, is de zgn. 'positiewisselingsmethode'. De gedachte die daarbij centraal staat, is heel simpel: wanneer de bemanning van een (machts)positie wordt gewijzigd, zal dit onvermijdelijk een verandering in het desbetreffend systeem van invloedsrelaties teweeg brengen. Naarmate de verandering in het machtssysteem groter is, mag worden aangenomen dat de invloed die verbonden is aan de positie waarvan de bekleder is gewisseld, groter is.

Hetgeen van Goor dan op die manier in concreto heeft onderzocht, zijn de invloedsrelaties tussen drie topposities op het lokaal bestuursniveau in een aantal middelgrote Nederlandse gemeenten: de burgemeester, de wethouder Openbare Werken en (aan de zijde van het gemeentelijk ambtelijk apparaat) de directeur van de dienst Gemeentewerken. Zijn probleemstelling: vanuit welke van die drie gemeentelijke topposities wordt vooral een dynamiserende en vernieuwende rol gespeeld bij beleidsvoering.

Die probleemstelling heeft hij vervolgens verengd tot

- a) de totstandkoming van collectieve voorzieningen op
- b) drie beleidsterreinen - industrie, zwemaccomodaties en bejaardenhuisvesting.

Effecten die een positiewisseling met zich mee kan brengen, zijn aldus geoperationaliseerd als drie varianten van mogelijke veranderingen in ieder van die sectoren: toe- of afname van beleidsinitiatieven, wijzigingen van de omvang van voorzieningen en het tempo van de bestuurlijke besluitvorming. Als nevenanalyses heeft van Goor ook twee aspecten van 'intern' (i.e. op het eigen bestuursapparaat) gericht beleid doorgelicht, de fre-

quentie van organisatie-onderzoeken en het aantal daadwerkelijke reorganisaties.

Van Goors onderzoek is gebaseerd op de vergelijking van vier typen gemeenten. Drie van die typen zijn gemeenten waar een gedurende een bepaalde periode slechts één wisseling in één van de drie gemeentelijke topposities is opgetreden, nl. in die van burgemeester, wethouder OW of directeur GW. In het vierde type gemeente, dat als controlegroep fungeert, is tijdens diezelfde periode de bemanning van deze drie posities ongewijzigd gebleven. Het totaal aantal gemeenten dat van Goor heeft onderzocht, is 43.

Uit van Goors analyse komt naar voren dat veranderingen in beleidsvoering het grootst zijn in gemeenten waar er een burgemeesterswisseling heeft plaatsgevonden, en dat zij het meest beperkt zijn in gemeenten waar geen enkele van bekleders van de drie lokaal-bestuurlijke topposities is gewisseld. Gemeenten waar een andere wethouder OW is aangetreden en die waar de directeur GW werd vervangen situeren zich ergens tussenin en ontlopen elkaar, globaal genomen, niet veel voor wat betreft het beleidsdynamiserend of -vernieuwend effect van desbetreffende positiewisselingen.

Algemene conclusie: positiewisselingen leiden wel degelijk tot veranderingen in het machtssysteem op het niveau van de lokale overheid in Nederland en daarbij blijkt de meeste invloed verbonden te zijn aan de positie van burgemeester. De directeur GW en de wethouder OW hebben door de band een gelijkwaardige invloedspositie.

Het grootste bezwaar tegen de manier waarop van Goor dit onderzoek heeft aangepakt, is dat zijn analyse te fijnmazig en precies is opgezet voor de steekproef van 43 gemeenten waarmee hij heeft gewerkt. Zijn analyse is een aaneenschakeling van allerlei onderverdelingen waarbij hij die 43 gemeenten opsplijt naar vijf varianten van een specifieke aanvangssituatie in ieder van de drie voornoemde beleidssectoren op het moment dat een positiewisseling heeft plaatsgevonden. Dat geeft

subtotalen die in de meeste gevallen schommelen tussen 6 en 10 à 11 gemeenten. Deze subtotalen vallen vervolgens nog een keer uiteen in vier categorieën van positiewisseling - geen, burgemeester, wethouder OW of directeur GW. Uiteindelijk zijn het aldus vaak aantallen van 1 tot 2 gemeenten (!) die aan de hand van percentages en indexen met elkaar vergeleken worden. En dan kan van Goor wel een paar maal in zijn betoog de lezer op het hart drukken dat het zeker niet om de exacte grootteverschillen in percentages of indexwaarden gaat, maar om het regelmatig patroon van positiewisselingseffecten dat uit het geheel van deelanalyses naar voren komt, dit blijft een zeer zwak punt in zijn onderzoek.

Daar kan men aan toevoegen - het ene hangt ongetwijfeld voor een deel samen met het andere - dat van Goors boek tegelijkertijd een voorbeeld is van een studie waarbij er duidelijk sprake is van 'over-analyse'. Hetgeen, normaal gezien, een kwaliteitslabel van wetenschappelijk onderzoek moet zijn, nl. zorgvuldig en grondig te werk gaan, is in dit geval toch wel enigszins uit de hand gelopen. Ieder detail van de problematiek die van Goor heeft onderzocht en elk aspect van de wijze waarop hij heeft gemeend daarmee te moeten rekening houden, worden van naald tot draad besproken. Dit heeft tot gevolg dat men op ettelijke plaatsen in dit boek door de bomen het bos niet meer ziet en de draad van het betoog helemaal kwijt raakt. Bovendien is van Goors schrijfstijl nogal saai, houterig en vaak slaapverwekkend. Al met al zeker geen boek dat zich met plezier en vlot laat lezen, zelfs wanneer men bekend is met en belangstelling heeft voor de materie die daarin wordt behandeld.

Afgezien daarvan, heeft deze studie, naar mijn mening, vooral de verdienste heel goed te laten zien hoeveel haken en ogen er mogelijk wel niet zitten aan de positiewisselingsmethode om invloed te meten. Van Goor heeft geprobeerd de moeilijkheden die een toepassing van deze methode met zich mee kan brengen, te onder-

vangen en men kan ongetwijfeld veel leren van de problemen die hem dit heeft opgeleverd.

Bert Pijnenburg

Weeda I., *Vriendschap in beweging*, De Haan, Houten, 1988, 176 blz.

Vriendschap is lange tijd stiefmoederlijk behandeld geweest in het sociologisch onderzoek. Blijkbaar werd de impact van dit verschijnsel niet als fundamenteel genoeg beschouwd in onze samenleving om het als expliciet onderzoeksobject te kiezen. Nochtans begint de laatste jaren meer en meer de idee te leven dat vriendschap steeds belangrijker zal worden in een samenleving waarin paarrelaties niet meer voor 'eeuwig' zijn en waarin meer mensen door de dood van hun partner nog veel jaren alleen door te brengen hebben.

'Vriendschap in beweging' is het verslag van een landelijk vriendschapsonderzoek in Nederland. De centrale doelstelling van Weeda's project is de veranderende betekenis van vriendschapsrelaties in zoveel mogelijk facetten zichtbaar te maken, met de verschillen tussen mannen en vrouwen en tussen leeftijdscategorieën als centrale invalshoeken

Weeda's uitgangspunt is dat heel geleidelijk het romantische, exclusieve liefdesideaal aan belang begint in te boeten, ten gunste van kameraadschap en geringere exclusiviteit. Er zou een daling op gang zijn van de zeer hoge status van de paarrelatie, terwijl er zich een stijgende trend zou voordoen in het voordeel van de veel lagere status van de vriendschapsrelatie.

Ter empirische ondersteuning van deze stelling heeft ze 600 personen geënqueteerd die in 'redelijke mate' representatief zijn voor de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder. Spijtig genoeg zijn de mannen en de oudere mensen (ouder dan 50 jaar) ondervertegenwoordigd, terwijl deze precies de probleemgroepen vertegenwoordigen. Van deze 600 personen, die in aanwezig-

heid van een enquêtrice een schriftelijke vragenlijst hebben ingevuld, zijn er achteraf nog een aantal geïnterviewd. Voor de verslaggeving in het boek zijn per hoofdstuk uit deze interviews korte verhalen samengesteld.

Inhoudelijk heeft Weeda zich op een viertal aspecten toegespitst: idealen die leven rond vriendschap, de kijk op de werkelijkheid, de eigen ervaring met vriendschapsrelaties en de toekomstvisie.

Zij is bewust niet vertrokken vanuit een eigen opgelegde wetenschappelijke definitie van vriendschap. Volgens Weeda zou een strakke definiëring de uitkomsten vooraf te sterk vastleggen, terwijl het onderzoek juist wil uitwijzen wat vriendschap betekent en voor mensen inhoudt.

Daarom wordt een beperkte definiëring voorgesteld: het gaat over vriendschap buitenshuis, waardoor het ouderlijk en het eigen gezin uitgesloten worden. Vrienden zijn mensen waarmee men een persoonlijke band heeft, het kunnen zowel mannen als vrouwen zijn en het kan ook gaan om burens en collega's.

Weeda brengt de idealens rond vriend(inn)en en vriendschapsrelaties in kaart en vergelijkt ze met de partnerrelatie aan de hand van variabelen zoals achtergrondkenmerken, gevoelens en emoties, erotiek en lieflijke affectie, communicatie, probleemvermijdend en probleemoplossend gedrag, activiteiten en hobbies, materiële gezamenlijkheid en praktische en emotionele steun. Ze meent te kunnen concluderen dat qua idealen liefdes- en vriendschapsrelaties naar elkaar toegroeien, maar dit veranderingsproces zou sneller plaatsvinden bij vrouwen dan bij mannen.

Weeda heeft tevens gepeild naar het vriendenaantal. Dit is echter een subjectieve indicator, aangezien het niet bekend is of de opgegeven wederpartij zich ook als vriend(in) beschouwt. Een ander probleem is volgens mij ook dat moeilijk een ideaal vriendenaantal kan bepaald worden. Sommige mensen vinden 1 goede

vriend(in) voldoende, terwijl anderen behoefte hebben aan meerdere personen. Opvallend is dat vrouwen exclusievere vriendschappen ontwikkelen, terwijl mannen vriendschap eerder in groep beleven en er een meer gesloten netwerk van vrienden op nahouden (vele vrienden kennen ook elkaar). Jongere mensen geven meer hechte vriendschappen op dan ouderen.

Om het euvel van sociaal wenselijke antwoorden te voorkomen, werden naast vragen over vriendschap als totaliteit en vriendschap in zijn algemeenheid ook gerichte vragen gesteld over eigen ervaringen en over één bepaalde goede vriend(in). Terwijl homogene achtergrondkenmerken van de beste vriend(in) niet als belangrijk werden opgegeven, wordt er toch een behoorlijke overeenkomst in leeftijd, opleidingsniveau, leefvorm en geografische nabijheid vastgesteld.

Ook hier komen weer enkele opmerkelijke verschillen naar geslacht en leeftijd tot uiting. Mannen zouden bijvoorbeeld minder zelfstandigheid ontwikkelen in het onderhouden van vriendschapsrelaties. De beste vriendin die ze opgeven is vaak een vriendin van de vrouw en ze onderhouden en ervaren hun beste vriendschappen vaker via hun partner dan hun vrouw. Naarmate de respondenten ouder zijn, wordt de vriendschapsrelatie over de gehele lijn als minder betekenisvol ervaren.

Het zou echter erg voorbarig en optimistisch zijn om te stellen dat de vriendschapsrelatie zich een comfortabel plaatsje onder de zon zou hebben veroverd. Dit komt duidelijk tot uiting in het afbreken van de relatie. Aangezien vriendschapsrelaties weinig geïnstitutionaliseerd zijn, is er weinig sociale controle en zijn er geen vastgelegde rituelen wat het aangaan en het verbreken van de relatie betreft. Afbreken is dan ook geen ongewoon verschijnsel en duidelijkheid hieraangaande is niet zo noodzakelijk.

Vriendschapsrelaties vinden hun functie vooral in het bieden van emotionele steun en gezelligheid, terwijl voor praktische hulp hoofdzakelijk wordt teruggevallen op familie en partner. Een beroep doen op vrienden in

materiële noodsituaties wordt nog steeds als te belastend gezien.

Het onderzoek wijst uit dat in de meeste gevallen de vriendschapsrelatie een bedreiging voor het exclusieve karakter van de partnerrelatie betekent. Vele gehuwden hebben meestal ook samen gehuwde vrienden. Los van elkaar vriendschappen onderhouden of vriendschap uitbouwen met één persoon betekent een gevaar voor de eenheid.

Weeda plaatst het proces van 'vriendinisering' dan ook in het kader van de ontwikkelingen rond huwelijksrelaties in de 20e eeuw. In de geest, waar traditionele opvattingen overheersen en waar man en vrouw beschouwd worden als aanvullende eenheid, passen paarvriendschappen uitstekend. Wanneer daarentegen een paar eerder gezien wordt als twee individuen met een eigen identiteit, is het normaal dat vriendschappen als individueel gekozen relaties een groter belang toebedeeld krijgen.

Volgens Weeda zou er momenteel sprake zijn van een groeiende betekenis van vriend(inn)en. Dit proces zou het verschijnsel individualisering begeleiden. Na een verzelfstandiging van het gezin uit de familie zou er een verzelfstandiging optreden van het individu binnen huwelijk en gezin. Zij heeft het in dit verband over 'geindividualiseerde vriendinisering', namelijk het worden tot een zelfstandig individu in betekenisvolle vriendschapsrelaties tot anderen. Dit proces zou sneller verlopen bij vrouwen dan bij mannen.

Toch blijft bij mij enig voorbehoud bestaan aangaande de verspreiding van dit verschijnsel. De resultaten spreken niet bepaald boekdelen wat de vernieuwing op het vlak van vriendschapsrelaties betreft, en indien men er rekening mee houdt dat juist de probleemgroepen (ouderen, mannen) ondervertegenwoordigd zijn in de steekproef, is enige relativering zeker niet misplaatst. Weeda wijst er trouwens zelf op dat de vernieuwingen eerder aan te treffen zijn bij jongeren, hoger opgeleiden en niet godsdienstigen, en dan be-

treft het hieruit volgens mij nog een zeer selecte deelgroep.

Bij het beëindigen van de lectuur bleef ik toch zitten met een ongemakkelijk gevoel. Volgens mij is de link tussen de operationalisering van van het begrip vriendschap en de theorievorming niet zo duidelijk. Daarenboven, hoe kan er sprake zijn van vernieuwing als er geen duidelijke informatie beschikbaar is over welke plaats vriendschapsrelaties toebedeeld kregen in 'vroegere tijden'?

Het is duidelijk dat Weeda met haar boek gemikt heeft op een groot publiek, met als gevolg dat we een vulgariseerde versie van de onderzoeksverslaggeving krijgen.

Kristel Beyens

2. Ter bespreking ontvangen boeken

Billiet J., Loosveldt G. & Waterplas L., *Response-effecten bij survey-vragen in het Nederlands taalgebied*, SOI/Dept. Sociologie, Leuven, 1988, 261blz.

Hooghe L., *Separatisme. Conflict tussen twee projecten voor natievorming*, K.U.Leuven, Afdeling Politologie, 1989, 451 blz.

Houben P., *Formele beslissingsmodellen en speltheorie met toepassingen in onderzoek naar activiteiten en uitgaven van locale welzijnsinstellingen en coalities*, SOI, Leuven, 1988, 631 blz.

Huberts L. & Van Noort W., *Sociale bewegingen in de jaren negentig. Stand van zaken en vooruitblik*, DSWO-Press, Leiden, 1989, 156 blz.

Jaarboek Katholiek Documentatiecentrum 1988, KDC, Nijmegen, 1988, 371 blz.

Meijs P. & Jansen W., *Eigendom tussen politiek en economie*, Wolters-Noordhof, Groningen, 1989, 195 blz.

Scheys M. (red), *Rapporten en perspectieven omtrent vrouwenstudies*, VUB-Press, Brussel, 1988, 156 blz.

Van Haegendoren M., *Van werken krijg je vuile handen. De Belgische Werkliedenpartij 1914-1940*, ACCO, Leuven, 1989, 156 blz.

Wehr G., *Carl Gustav Jung. Zijn leven en werk*, Tirion, Baarn, 1989